

สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ใน พระพุทธศาสนาเถรวาท^๑

พระมหาขุนทอง เขมสิริ (แก้วสมุทร)**

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาแนวทางปฏิบัติต่อสัตว์ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาทผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทยอมรับว่าสัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมและมีสิทธิทางศีลธรรม ประกอบด้วย ๑) ศีล ๕ : สิทธิทางธรรมชาติซึ่งขยายครอบคลุมสิทธิในการดำรงชีวิต สิทธิตามกฎหมาย เป็นการให้ความคุ้มครองสัตว์ เช่น ให้อิสราภาพ ความเท่าเทียมกัน และการคุ้มครองทางศีลธรรม ๒) กรรม : สิทธิทางศีลธรรมของสัตว์ สัตว์ที่ทำความชั่วแล้วย่อมสมควรได้รับผลของการกระทำนั้น พระพุทธศาสนาคัดค้านการฆ่าและการทารุณกรรมสัตว์ โดยบัญญัติศีลข้อปาณาติบาตและหลักกรรมเพื่อคุ้มครองชีวิตของสรรพสัตว์ไม่ให้ถูกเบียดเบียน

คำสำคัญ : ศีลธรรม, สิทธิของสัตว์, พระพุทธศาสนาเถรวาท

^๑ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

** พธ.ด. ม. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

The Moral Status and Rights of Animals in Theravāda Buddhism

Abstract

This research aims to analyze about concepts of the moral status and rights of animals in Theravada Buddhism and the approach on how to treat animals according to Theravada Buddhism. From the research, The study show that Theravada Buddhism has accepted animal have moral status and animal right. They are 1) Five Precept : the natural right that protects one's life, the right to live and the lawful right is the right to protect animals according to the first precept. For example the right for animals to have freedom, equality and protection according to the Buddhist morals. 2) Volitional Action : The animals' moral rights. Those who perform a volitional action should get effect of their action. Buddhism opposes killing and animal abuse. The religion by proposes 'Abstain from Killing' precept, law of action to protect one's life from exploitation as well as moral status and rights to animals.

Keywords : Moral Status, Moral Rights, Rights of Animal in Theravada Buddhism

๑. ความนำ

ในโลกนี้ไม่ได้มีมนุษย์อยู่เพียงลำพังยังมีสรรพสัตว์อื่นที่อาศัยอยู่ร่วมด้วย สัตว์เหล่านี้ดำรงชีวิตเป็นทั้งเพื่อนและเป็นอาหารของมนุษย์ เดิมเมื่อนมนุษย์จะฆ่าสัตว์ก็ฆ่าเพื่อเลี้ยงชีวิต ไม่ใช่การกระทำลงไปโดยปราศจากจิตสำนึกด้านศีลธรรม แต่ปัจจุบัน สัตว์หลายประเภทถูกกระทำทารุณกรรมเพื่อจุดประสงค์หลายอย่าง เช่น การค้าขาย การเล่นสนุก หรือไม่มีเหตุผลเลยการทำทารุณกรรมสัตว์ในสังคมไทยนั้นมีความรุนแรงในระดับหนึ่ง ทั้งที่ปรากฏในสื่อและที่ไม่ปรากฏ กฎหมายที่เอาผิดกับผู้ทำความผิดมีพล้น้อยและไม่ชัดเจน ทำให้ไม่สามารถดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมได้ แม้จะมีกลุ่ม สมาคม องค์กร และผู้รักสัตว์จะช่วยกันป้องกันดูแลก็ไม่เพียงพอ อีกทั้งแนวคิดเรื่องสิทธิของสัตว์ของกลุ่มแนวคิดอื่นๆ ก็ยังไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่ ทำให้ประเด็นนี้ถูกเชื่อมโยงมาที่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักศีลธรรมที่จะช่วยปกป้องคุ้มครองสัตว์

พระพุทธศาสนาเป็นเสาหลักทางด้านศีลธรรมของสังคมไทยมายาวนาน มีหลักธรรมที่สำคัญและมีความค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมที่เน้นความมั่นคงของปัจเจกชนและสังคม ได้แก่ หลักเบญจศีลอันเป็นศีลธรรมและจริยธรรมขั้นพื้นฐานศีลข้อที่ ๑ คือปาณาติบาตถือเป็นหลักประกันชีวิต ช่วยคุ้มครองป้องกันชีวิตของมนุษย์และสัตว์ ศีลข้อนี้ทำให้สัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมในทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และช่วยปกป้องคุ้มครองสัตว์ไม่ให้ถูกทารุณกรรม นอกจากนี้ พระพุทธศาสนายังมีหลักธรรมอีกหลายประการที่จะช่วยส่งเสริมสิทธิของสัตว์ เช่น เมตตา กรุณา ธรรม เป็นต้น พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับระบบศีลธรรมและขยายขอบเขตครอบคลุมมาถึงสัตว์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติศีลธรรมนั้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงมนุษย์แต่เป็นแกนสำคัญที่ทำให้มนุษย์ยอมรับสิทธิของสัตว์และช่วยสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นพระพุทธศาสนา

ให้สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิแก่สัตว์ก็เพื่อปกป้องคุ้มครองชีวิตของสัตว์และให้มนุษย์ประพฤติตามด้วยจิตใจที่มีเมตตากรุณา

๒. กลุ่มสนับสนุนเกี่ยวกับสิทธิของสัตว์

ในทรรศนะพระพุทธศาสนาเถรวาท จริยธรรมหมายถึงหลักที่ควรประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันของมนุษย์ ไม่ได้เป็นหลักที่มีความเข้มงวด แต่ขึ้นอยู่กับความต้องการที่จะกระทำหรือไม่กระทำ เช่น ความกตัญญู หน้าที่ของพ่อแม่ เป็นต้น ส่วนศีลธรรมเป็นหลักที่ต้องประพฤติปฏิบัติ มีความเข้มข้นกว่า เน้นเรื่องความเที่ยงตรง ยุติธรรม และเป็นสากลกว่า ศีลธรรมเป็นสิ่งที่ทุกคนต้องถือปฏิบัติหลักจริยธรรมและศีลธรรมของพระพุทธศาสนาที่มีความเป็นนามธรรมมากกว่าหลักกฎหมายทั่วไป แต่มีความสำคัญยิ่ง “จริยธรรมจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาทำให้เราเข้าถึงความรู้สึกของสัตว์ว่าเป็นเช่นเดียวกับความรู้สึกของเรา เกิดความเห็นอกเห็นใจและมีเมตตากรุณา ชาวพุทธบางกลุ่มจึงถึงกับงดเว้นการกินเนื้อสัตว์เพื่อให้สอดคล้องกับการงดเว้นการฆ่าสัตว์.” (ภัทรพร สิริกาญจน, ๒๕๔๔ : ๑๐) กฎหมายแต่ละประเทศแม้จะแตกต่างกันตามบริบทของสังคม แต่เมื่อเป็นกฎหมายแล้วทุกคนจะต้องปฏิบัติเหมือนกัน เมื่อฝ่าฝืนหรือไม่ปฏิบัติตามกฎหมายจะต้องได้รับโทษ ขึ้นอยู่กับระดับของความผิด เช่น ถ้าฆ่าคนก็มีความผิดหนัก ต้องถูกลงโทษรุนแรง แต่ถ้าทำร้ายร่างกายความผิดก็เบาลง การลงโทษยังขึ้นอยู่กับความหนักเบาของความผิดตามที่หลักฐานชี้ว่าเป็นรูปธรรมอีกด้วย ในขณะที่กฎหมายเน้นความเป็นนามธรรม ยากที่จะหาพยานหลักฐานมากำหนดโทษผิดได้ ดังนั้น กฎหมายจึงศักดิ์สิทธิ์มากกว่ากฎหมายหรือจริยธรรม เมื่อกฎหมายอ่อนแอกฎหมายจะเข้ามาช่วยจึงทำให้เรื่องนั้นๆ ชัดเจนขึ้นหากไม่มีกฎหมาย สังคมก็จะเรียกร้องให้ตราขึ้นเป็นกฎหมายเฉพาะของแต่ละประเทศ กฎหมายเกี่ยวกับสิทธิของสัตว์

ก็เช่นเดียวกัน ไม่อาจอาศัยเพียงกฎศีลธรรมได้ ต้องอาศัยกฎหมายช่วยด้วย ซึ่งจะทำให้สัตว์มีสิทธิตามกฎหมายด้วย กลุ่มที่เรียกร้องเรื่องนี้คือกลุ่มสิทธิของสัตว์และผู้ที่มีแนวคิดแบบนิเวศวิทยาแนวลึก ดังนี้

๒.๑ กลุ่มสิทธิของสัตว์ (Rights Based Approach)

เป็นกลุ่มแนวคิดตะวันตกซึ่งเกิดขึ้นมานานแล้ว แก่นสำคัญของกลุ่มนี้คือ ปีเตอร์ซิงเกอร์ (Peter Singer) ผู้ต่อต้านกลุ่มที่ทำทารุณกรรมต่อสัตว์ เขามีงานเขียนที่ยอมรับกันมากคือ Animal Liberation (การปลดปล่อยสัตว์) ซิงเกอร์โต้แย้งกลุ่มที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางและมองว่าสัตว์มีสถานภาพต่ำกว่าและไม่มีสถานภาพทางศีลธรรม เพราะเหตุผลด้านสติปัญญา (คือไม่สามารถใช้เหตุผลได้) และไม่สามารถใช้ภาษาได้เหมือนกับมนุษย์ (Singer, 1989 : 17) นักคิดกลุ่มหลังนี้ได้แก่ อริสโตเติล (Aristotle) อิมมานูเอลคานท์ (Immanuel Kant) จอห์น ล็อก (John Locke) และศาสนาคริสต์ เป็นต้น เช่นในคัมภีร์ไบเบิล กล่าวว่า “เพราะพระองค์ทรงสร้างเขาให้ต่ำกว่าพระเจ้าแต่หน่อยเดียว และสวมศักดิ์ศรีกับเกียรติให้แก่เขา พระองค์ทรงมอบอำนาจให้ครอบครองบรรดาพระหัตถ์ถกกิจของพระองค์ พระองค์ทรงให้สิ่งทั้งปวงอยู่ใต้ฝ่าเท้าของเขา คือฝูงแกะ และฝูงวัวทั้งปวง ทั้งสัตว์ป่าด้วย ตลอดทั้งนกในอากาศ ปลาในทะเลและอะไรต่างๆ ที่ไปมาอยู่ตามทะเล” (สมาคมพระคริสตธรรมไทย, ๒๕๔๙ : ๙๓๐)

กลุ่มสิทธิของสัตว์ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดนี้ อย่างชัดเจนดังที่ Jeremy Bentham (1989 : 26) กล่าวว่า

คงมีสักวันทีสัตว์จะได้รับสิทธิที่ไม่ถูกรีดรอนไปโดยมนุษย์ ผู้เผด็จการชาวฝรั่งเศสได้พบความจริงที่ว่าสัตว์ที่เป็นสัตว์ไม่ควรเป็นเหตุผลที่ชี้วัดความแตกต่างระหว่างมนุษย์ สัตว์ก็เช่นกัน ไม่ควรที่จะใช้ความสามารถในการใช้เหตุผลหรือความ

สามารถในการใช้ภาษา เป็นเหตุผลในการรีดรอนผลประโยชน์ที่สัตว์จะได้รับ ถ้าสมมติว่าคิดในแง่อื่น อะไรคือสิ่งที่พวกสัตว์จะได้รับประโยชน์? สัตว์เหล่านั้นมีเหตุผลหรือไม่? หรือสัตว์เหล่านั้นสามารถพูดภาษามนุษย์ได้หรือไม่? แต่อยู่ที่ว่าสัตว์เหล่านั้นสามารถเจ็บปวดทุกข์ทรมานได้ไม่ใช่หรือ?

ซิงเกอร์ไม่เห็นด้วยกับกลุ่มแนวคิดที่ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง เขาเสนอความคิดเรื่องความเท่าเทียมกันด้านความรู้สึก (perception) และพฤติกรรม (behavior) ของสัตว์กับมนุษย์ สัตว์มีความสามารถรู้สึกเจ็บปวดเมื่อถูกทารุณกรรม ความรู้สึกนี้สามารถแสดงออกให้เราเห็นได้ผ่านใบหน้า เสียง และท่าทาง ความสุขก็เช่นเดียวกัน ใบหน้าเปื้อนยิ้มหรือเมื่อเจ็บก็แสดงออกทางสีหน้าที่บิดเบี้ยวได้เช่นเดียวกัน ความรู้สึกรักสุขเกลียดทุกข์ระหว่างสัตว์กับมนุษย์จึงไม่แตกต่างกัน และประเด็นพฤติกรรมของสัตว์ก็เช่นเดียวกัน เป็นประเด็นที่ถูกหยิบยกขึ้นมาอ้างเพื่อทำให้สัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมและมีสิทธิอย่างชัดเจน David Kinsley (๒๕๕๑ : ๓๗๗-๓๗๘) กล่าวว่า

ถ้ามันสามารถรับรู้ความทุกข์ความสุข ดังนั้น เราจำต้องยอมรับว่ามันมีผลประโยชน์ และผลประโยชน์เหล่านี้อาจถูกละเมิดได้ トラบเท่าที่เราวางสิทธิสำหรับมนุษย์ไว้บนหลักของสมมติฐานเหมือนกันว่ามนุษย์มีผลประโยชน์ตามธรรมชาติที่ควรต้องได้รับการปกป้อง เราก็ควรจะขยายสิทธิให้กับสิ่งมีชีวิตที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วย ถ้าเรายอมรับว่าสัตว์สามารถมีความทุกข์ สามารถรับรู้ความเจ็บปวด สามารถขุ่นเคืองได้ในการบรรลุถึงผลประโยชน์ของตน เราจึงควรยอมรับว่าสัตว์มีสิทธิอย่างที่มีมนุษย์มี

หลักการสำคัญของแนวคิดนี้ได้แก่การยอมรับความเท่าเทียมกันของมนุษย์และสัตว์ที่ความสามารถด้านแสดงความรู้สึกและพฤติกรรมเชิงศีลธรรม

สิ่งที่ซิงเกอร์มักนำมาอ้างบ่อยครั้งคือเรื่องเด็กทารกแรกเกิดและคนสมองพิการที่ไม่สามารถเรียนรู้ศีลธรรม ซึ่งไม่แตกต่างกับสัตว์ แต่มนุษย์สองกลุ่มนี้ก็ยังมีสถานภาพทางศีลธรรมได้ข้อเรียกร้องต่อเรื่องนี้จึงสมควรที่จะนำมาพิจารณาถึงความเท่าเทียมกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ได้มากกว่าประเด็นเหตุผลและภาษา “เราควรที่จะทำให้ชัดเจนกว่านี้ในเรื่องสิทธิความเท่าเทียมที่ไม่ขึ้นกับความฉลาด ศีลธรรม ความแข็งแกร่งทางร่างกาย หรือความเท่าเทียมเรื่องอื่น ความเท่าเทียมคือความคิดด้านศีลธรรมซึ่งไม่ใช่เป็นการยืนยันข้อเท็จจริง ไม่มีหลักตรรกะเหตุในการตั้งสมมติฐานในความสามารถ” (Singer, 2009 : 4) อย่างไรก็ตาม การเรียกร้องนี้ก็ฝ่าฝืนจนประสบความสำเร็จระดับหนึ่งอย่างไม่เคยเป็นมาก่อนเกิดเป็นกระแสนิยมทำให้ผู้คนหันมาสนใจเรื่องสัตว์กันมากขึ้น เรียกร้องให้หยุดทำทารุณกรรมต่อสัตว์ ถึงกระนั้น เมื่อซิงเกอร์ถูกถามว่าทำไมสัตว์ต้องมีศีลธรรมสัตว์ต้องรับผิดชอบกับการกระทำเชิงศีลธรรมหรือไม่ ซิงเกอร์ยังไม่สามารถตอบปัญหานี้ได้ ดังที่ สมภาร พรหมทา มองว่า “ซิงเกอร์ไม่อาจตอบคำถามตรงจุดนี้ได้เกี่ยวกับสถานภาพทางศีลธรรมว่าเหตุใดจำเป็นต้องมีเพราะสัตว์กับมนุษย์เมื่อทำผิดหรือถูกก็จะต้องได้รับผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ต่างจากพระพุทธศาสนาที่มีกฎแห่งกรรมอันเป็นการรับผิดชอบทางศีลธรรม กฎศีลธรรมที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ของพุทธศาสนานั้นใช้กับทุกคนและสัตว์เดรัจฉาน” (สมภาร พรหมทา, ๒๕๔๗ : ๓๗-๓๘)

ประเด็นต่อมาคือการเรียกร้องอย่างเต็มที่ให้มนุษย์หยุดทำทารุณกรรมต่อสัตว์ และให้ยอมรับสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ ซิงเกอร์เสนอทางออกในการปฏิบัติต่อสัตว์ไว้อย่างจริงจัง ในการทดลองที่ทำกับสัตว์ผู้ทดลองควรคำนึงและหาทางปฏิบัติต่อสัตว์ไม่ให้ทุกข์

ทรมาน และสนับสนุนให้บริโภคพืชแทนเนื้อสัตว์หรือเป็นนักมังสวิรัติ เขาพยายามชี้ให้เห็นว่าการบริโภคเนื้อสัตว์ก็คือการทำทารุณกรรมต่อสัตว์อย่างหนึ่งเพราะสัตว์จะต้องถูกฆ่ามาแปรรูปเป็นอาหารของมนุษย์ เมื่อหยุดกินเนื้อสัตว์ก็เท่ากับได้ช่วยเหลือชีวิตสัตว์ ต่อมา นักต่อสู้เพื่อสิทธิของสัตว์ก็ได้วางเป้าหมายไว้ว่า ๑) ล้มเลิกการใช้สัตว์ในการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ๒) ล้มเลิกผลิตภัณฑ์อาหารและการเกษตรที่ต้องทำลายชีวิตสัตว์ ๓) ล้มเลิกการฆ่าสัตว์ดักจับสัตว์ และผลิตภัณฑ์ที่ส่งเสริมกิจกรรมดังกล่าว โดยเสนอทางออกทั้งด้านกฎหมาย (ในหลายประเทศ) และด้านส่งเสริมให้คนกินมังสวิรัติ

๒.๒ กลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology)

กลุ่มนี้มีข้อเห็นแย้งกับกลุ่มสิทธิของสัตว์ โดยมองว่าจะเน้นแต่สัตว์อย่างเดียวนั้นย่อมไม่ถูกต้องเพราะสัตว์เป็นเพียงสมาชิกหนึ่งของระบบนิเวศวิทยาแนวลึกเท่านั้นคือเป็นระบบย่อยขององค์รวม การให้ความสำคัญแก่สัตว์แม้จะเป็นเรื่องที่ถูกต้องแต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมดกลุ่มนี้จึงเสนอหลักการที่เป็นองค์รวมอันเป็นการยอมรับสถานภาพและให้สิทธิแก่สัตว์ ๘ ประการดังต่อไปนี้

๑. สิ่งมีชีวิตทั้งหมด ซึ่งหมายถึงมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ นอกเหนือจากมนุษย์ที่กำลังเติบโตขึ้นเรื่อยๆ ล้วนแต่มีคุณค่าในตนเอง สิ่งมีชีวิตอื่นๆ นอกเหนือจากมนุษย์ย่อมทรงคุณค่าและเป็นเอกเทศ ไม่ขึ้นกับคุณประโยชน์ในเชิงคุณค่าการใช้สอยของมนุษย์

๒. รูปแบบการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกมีอยู่อย่างมั่งคั่งหลากหลาย รวมทั้งรูปแบบวัฒนธรรมทั้งหลายของมนุษย์ย่อมทรงคุณค่าในตัวเอง

๓. มนุษย์ย่อมไม่มีสิทธิจะลดจำนวนความมั่งคั่งหลากหลายทั้งหลายทั้งปวงนี้ เว้นแต่ความจำเป็นในการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดเท่านั้น

๔. ชีวิตและวัฒนธรรมต่างๆ ของมนุษย์ที่กำลังเจริญเติบโตขึ้นย่อมเหมาะสมกับจำนวนประชากรมนุษย์ที่มีขนาดเล็กลงกว่าเดิมมาก

๕. มนุษย์เข้าแทรกแซงและรบกวนโลกของสิ่งมีชีวิตอื่นๆ มากเกินไป กระทั่งสถานการณ์กำลังเลวร้ายลงเรื่อยๆ ในปัจจุบัน

๖. ประเด็นต่างๆ ข้างต้นล้วนชี้ให้เห็นว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์จะต้องเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติหลายๆ ที่ที่เคยกระทำต่อโลกทั้งมวลอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันเสียใหม่ และจะต้องเปลี่ยนแปลงในระดับที่ยังรากลึกไปจนถึงระดับพื้นฐานของโครงสร้างทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี และอุดมการณ์

๗. ความเปลี่ยนแปลงทางอุดมการณ์ในประเทศร่ำรวยควรจะเน้นไปที่การเพิ่มความตระหนักชื่นชมและมองเห็นคุณค่าของคุณภาพชีวิตมากกว่าเน้นไปที่มาตรฐานการดำรงชีวิตโดยเฉพาะความนิยมเชิงวัตถุ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนากระบวนนิเวศวิทยาอย่างยั่งยืนในระดับโลก

๘. ผู้ที่เห็นพ้องกับประเด็นดังกล่าวข้างต้นย่อมมีพันธะในอันที่จะพยายามก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่จำเป็นดังกล่าวด้วยหนทางสันติวิธีไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม (เดวิด โรเซนเบิร์ก, ๒๕๔๘ : ๒๑๑; โกลด์ ซอผกา, ๒๕๔๒ : ๗๓-๗๔)

สเตฟาน ฮาร์ดิง (๒๕๕๕ : ๘๖) นักคิดคนสำคัญสรุปไว้ว่า หลักการพื้นฐานที่สุดของแนวคิดนี้คือ ทุกชีวิตมีคุณค่าในตนเองมาแต่กำเนิด ไม่ว่าชีวิตนั้นจะมีคุณค่าต่อมนุษย์หรือไม่ดังนั้น การมองว่าสิ่งทั้งปวงมีคุณค่า มีความหลากหลาย ต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน ทุกชีวิตมีความสำคัญเท่าเทียมกันหมด มนุษย์กับสัตว์มีความเท่าเทียมกันในระบบนิเวศวิทยาจึงเท่ากับยอมรับว่า สัตว์มีสถานภาพเท่าเทียมกับมนุษย์และให้สิทธิแก่สัตว์ให้สามารถดำรงชีวิตในระบบนี้ แต่การให้สิทธิของกลุ่มนี้ก็จะยังคลุมเครือ

ตามที่เสนอทางออกก็คือ มองให้เห็นความเชื่อมโยงกัน ให้ประจักษ์แจ้งในตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติ อันเป็นความรู้สึกที่เกิดมาจากภายในจิตใจอย่างแท้จริง และปฏิบัติต่อสิ่งอื่นก็เหมือนกับปฏิบัติต่อตนเอง

กลุ่มนิเวศวิทยาแนวลัทธิยอมรับว่าสัตว์มีสถานภาพที่เท่าเทียมกับมนุษย์และให้สิทธิแก่สัตว์ไว้ แต่สิทธิที่ว่านั้นยังไม่ชัดเจนนัก เสนอแนวทางไว้กว้างคือการมองให้เชื่อมโยงกันและกัน การหันกลับมาสำรวจตัวตนที่แท้จริงและปฏิบัติต่อผู้อื่นเสมือนปฏิบัติต่อตนเอง กลุ่มนี้เน้นการมองและการให้ความสำคัญแก่องค์กรรวมมากเกินไป เช่น การให้สิทธิแก่กระทั่งภูเขา แผ่นดิน แผ่นฟ้า เป็นต้น ประเด็นเรื่องการทารุณกรรมสัตว์จึงดูน้อยลงไปด้วย และถึงกับเสนอว่าเมื่อสัตว์นั้นทำให้ระบบนิเวศวิทยาสูญเสีย มนุษย์ก็สามารถกำจัดหรือทำลายได้เพื่อรักษาองค์กรรวมไว้ การมองเช่นนี้ไม่ใช่จะถูกไปเสียทั้งหมด ในมุมมองพระพุทธศาสนาจึงมีทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย พระพุทธศาสนาแม้จะเป็นธรรมชาตินิยมเน้นองค์กรรวมแต่ก็ไม่ถึงประเด็นองค์ย่อยหรือปัจเจก ยังให้ความสำคัญแก่องค์ย่อย เช่น เรื่องการทำทารุณกรรมสัตว์ก็ให้ความสำคัญทั้งในฐานะที่เป็นองค์ย่อยและเป็นองค์กรรวมด้วย

๒.๓ กฎหมาย องค์กรและสมาคมในสังคมไทย

กฎหมายสิทธิของสัตว์เกิดขึ้นในหลายประเทศ ในประเทศไทยมีการแก้ไขปัญหาด้วยตัวบทกฎหมายและข้อบัญญัติของท้องถิ่นซึ่งก็แก้ไขปัญหาดั้ระดับหนึ่ง กฎหมายไทยยอมรับว่าสัตว์มีสถานภาพระดับหนึ่ง (แม้จะดูว่ายังต่ำกว่ามนุษย์ก็ตาม) เห็นได้ว่าการลงโทษผู้กระทำความผิดตามประมวลกฎหมายอาญาและข้อบัญญัติอื่นๆ คือทั้งจำทั้งปรับตามประมวลกฎหมายอาญา มาตรา ๓๘๑ ระบุไว้ว่า “ผู้ใดกระทำการทารุณต่อสัตว์ หรือฆ่าสัตว์โดยให้ได้รับทุกข์ทรมานอันไม่จำเป็น ต้องระวางโทษจำคุกไม่เกินหนึ่งเดือนหรือปรับไม่เกินหนึ่งพันบาท หรือทั้งจำ

ทั้งปรับ” จะเห็นว่าโทษที่ลงกับผู้ละเมิดเป็นเพียงลหุโทษคือ โทษเล็กน้อยเท่านั้น (ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ, ๒๕๕๒ : ๖๒๘-๖๓๙) ส่วนข้อบัญญัติของหน่วยงานอื่น เช่น ข้อบัญญัติของ กรุงเทพมหานคร เทศบัญญัติ และข้อบังคับองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น นอกจากนี้ กลุ่มองค์กรและสมาคมที่เกี่ยวข้องได้พยายามเสนอหรือเรียกร้องหลายครั้ง ภายใต้แนวคิดขององค์กรพิทักษ์สัตว์โลก เช่น องค์กรพิทักษ์สัตว์แห่งประเทศไทย เป็นองค์กรที่ก่อตั้งขึ้นเพื่อต่อต้านความทารุณสัตว์เป็นหน่วยงานที่ทำงานเพื่อสัตว์โดยตรงเพื่อให้สัตว์ทั้งหลายได้รับการปฏิบัติด้วยความรักความเมตตา และดำเนินการภายใต้วิสัยทัศน์ “โลกที่สวัสดิภาพสัตว์มีความสำคัญและหยุดยั้งการทารุณกรรมสัตว์” สมาคมป้องกันการทารุณสัตว์แห่งประเทศไทย หรือ TSPCA เป็นกลุ่มบุคคลที่มีความรักและเมตตาต่อสัตว์ ตระหนักถึงผลกระทบต่อนิสัยและต่อธรรมชาติว่าการกระทำดังกล่าวจะมีผลต่อภาพลักษณ์ของประเทศชาติ สมาคมนี้มีความตั้งใจจริงในอันที่จะหามาตรการยับยั้งการทารุณและปกป้องคุ้มครองสิทธิตามธรรมชาติของสัตว์เพื่อธรรมาภิบาลทางป้องกันและแก้ไขปัญหาการทารุณสัตว์โดยสันติวิธี ภายใต้หลักความจริงที่ว่า “สัตว์แต่ละชนิดที่อาศัยอยู่บนโลกนี้ต่างก็มีชีวิตเลือดเนื้อ และมีความรู้สึกเจ็บปวดเช่นเดียวกับมนุษย์” สมาคมพิทักษ์สัตว์ไทยเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้านการอนุรักษ์และคุ้มครองสัตว์และสิ่งแวดล้อมของไทย มีนายโรเจอร์โลห์นันทน์ เป็นเลขาธิการสมาคม มีนโยบายเสริมสร้างเมตตาจิตและจริยธรรมอันดีแก่สังคมไทยด้วยการพิทักษ์และคุ้มครองสวัสดิภาพสัตว์สมาคมฯ ได้ดำเนินโครงการที่เป็นรูปธรรมชัดเจน โดยมองว่า สรรพสัตว์ล้วนแต่รักชีวิต การช่วยเหลือสัตว์เป็นการเสริมคุณค่าของคำว่า “มนุษยธรรม” ให้แก่มนุษย์ได้ชัดเจนขึ้นสถานสงเคราะห์สัตว์เพื่อช่วยเหลือและดูแลสัตว์ เช่น ศูนย์พักพิงสัตว์ของทางรัฐบาลนิเพื่อสัตว์บ้านเมตตาสัตว์ และเขตอภัยทาน เป็นต้น

สรุปว่า กลุ่มแนวคิดสิทธิของสัตว์และกลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึกทำให้เกิดแรงกระเพื่อมต่อสังคมโลกอย่างมาก ทำให้ผู้คนตระหนักและหันมาใส่ใจสัตว์และระบบนิเวศวิทยาแนวลึกกันมากขึ้น ส่วนหนึ่งก็เป็นผลกระทบมาจากภัยพิบัติที่เกิดขึ้นรุนแรงและสร้างความเสียหายให้แก่มนุษย์อันเป็นผลมาจากการพัฒนาของมนุษย์เองที่พยายามจะพิชิตธรรมชาติและส่วนหนึ่งเป็นการกระทำรุนแรงต่อสัตว์ในหลายรูปแบบ ทั้งสองกลุ่มนี้ยอมรับว่าสัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมอย่างชัดเจน แต่ประเด็นเรื่องสิทธินั้นยังขาดความชัดเจนอยู่มาก โดยเฉพาะกลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึก ในสังคมไทยนั้น มีการก่อตั้งกลุ่มและองค์กรต่างๆ ขึ้นมาเพื่อผลักดันและเรียกร้องให้มีกฎหมายสิทธิของสัตว์โดยตรงซึ่งจะช่วยให้ดำเนินงานได้มีประสิทธิภาพ

๓. ตัวอย่างการทารุณกรรมสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การทารุณกรรมของสัตว์ในปัจจุบันเกิดขึ้นตลอดเวลา ในครั้งพุทธกาลก็มีเหตุการณ์รุนแรงต่อสัตว์หลายเหตุการณ์รื้อเข้าข่ายการทารุณสัตว์ เพื่อให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการทารุณสัตว์ จึงขอยกตัวอย่างการกระทำที่เข้าข่ายนี้ที่เกิดขึ้นสมัยพุทธกาล ดังต่อไปนี้

๑) การฆ่าหรือเบียดเบียนสัตว์เพื่อการบูชาัญญ

การบูชาัญญเป็นเหตุผลด้านความเชื่ออย่างหนึ่งของมนุษย์ ทำให้เกิดการเบียดเบียน ชีวิตสัตว์จำนวนมากถูกฆ่าเพื่อบูชาัญญ พระพุทธเจ้าทรงดำหนิการบูชาัญญด้วยการฆ่าสัตว์หรือทำทารุณกรรมสัตว์ว่าเป็นสิ่งที่ไร้คุณธรรม ดังข้อความที่ว่า “การทำร้ายเบียดเบียนปศุสัตว์นี้นับเป็นการลงทัณฑ์ชนิดหนึ่งที่ไร้คุณธรรมมีมาแต่เดิมแล้วแม้โคนมทั้งหลายที่ไม่ทำร้ายเบียดเบียนใครๆ ต่างก็ถูกฆ่าพอกบูชาัญญก็เสื่อมจากธรรม” (ขุ.สุ. ๒๕/๓๑๐-๓๑๖/๕๗๑-๕๗๒)

๒) การฆ่าหรือทำทารุณกรรมต่อสัตว์

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามไม่ให้พระภิกษุฆ่าสัตว์ เช่น ทรงดำหนิภิกษุชาวเมืองอาฬวีที่ใช้น้ำเพื่อการก่อสร้างต่างๆ ที่รู้ว่ำนั่นมีสิ่งมีชีวิตอยู่ (วิ.มหา. ๒/๑๓๙-๑๔๒/๓๑๓-๓๑๔) และทรงดำหนิพระอุทายีที่ชอบฆ่าอิกา (วิ.มหา. ๒/๓๘๒-๓๘๔/๕๐๑-๕๐๓) เป็นต้น

๓) การประกอบอาชีพค้าขายเนื้อสัตว์

พระพุทธเจ้าทรงสอนไม่ให้ประกอบอาชีพที่ผิดคือการค้าขายเนื้อสัตว์ (มังสวณิชา) (อง.ปญจก. ๒๒/๑๗๗/๒๙๕) ดังกรณีของนายจุนทสุกริกผู้มีอาชีพฆ่าสุกร ก่อนฆ่าเขาจะกรอกน้ำร้อน ขูดหนังและเส้นขนให้หมด เป็นการกระทำที่ทารุณต่างๆ ที่สัตว์ยังไม่ตาย เมื่อเห็นว่าสะอาดดีแล้วจึงลงมือเชือดเขาประกอบอาชีพนี้จนแก่เฒ่าก่อนตายได้ร้องคร่ำครวญเหมือนกับเสียงหมูที่ถูกทารุณและเมื่อตายไปแล้วก็รับโทษในนรก (ขุ.ธ.อ. ๔๐/๑๗๐-๑๗๔)

๔) การทำเครื่องเรือนหนังสัตว์

พระพุทธเจ้าทรงห้ามพระภิกษุกลุ่มหนึ่งที่นิยมใช้หนังสัตว์ทำเครื่องเรือน เพราะเป็นสาเหตุให้สัตว์ถูกฆ่าและถูกทำทารุณกรรม (วิ.ม. ๕/๒๕๕/๒๘-๓๐)

จากตัวอย่างเพียงเล็กน้อยนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนาประณามผู้ที่ไม่มีความเห็นแก่ชีวิตสัตว์ทั้งหลาย ด้วยข้ออ้างต่างๆ และไม่สนับสนุนการทำทารุณกรรมสัตว์ เพราะผิดศีลธรรม ผลที่ได้รับย่อมเป็นบาปเดือดร้อนทั้งในปัจจุบันและอนาคต จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาก็ไม่สนับสนุนให้ทำทารุณกรรมสัตว์ไม่ว่าจะประการใดๆ

๔. พฤติกรรมเชิงคุณค่าทางศีลธรรมของสัตว์

คัมภีร์อรรถกถาชาดกได้รวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นสัตว์ไว้จำนวนมาก พฤติกรรมของสัตว์เหล่านี้อาจตีความได้ว่าเป็นพฤติกรรม

เชิงศีลธรรมของสัตว์ได้ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับศีลธรรมของมนุษย์ตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์สามารถจัดได้ ๒ ประการ ดังนี้

๑) หลักการทำความดี

พิจารณาจากพฤติกรรมของสัตว์ที่ประกอบด้วยศีลธรรมหรือคุณธรรม เช่น ไม่ทำร้ายหรือฆ่าสัตว์อื่น มีความเมตตากรุณาช่วยเหลือผู้อื่น ตอบแทนคุณแก่ผู้ที่ทำประโยชน์ให้ รู้จักเสียสละ มีความอดทน และเป็นผู้ประพฤติอยู่ในศีลธรรมอันดี เป็นต้น

๒) หลักการละเว้นการทำความชั่วทั้งปวง

พิจารณาจากพฤติกรรมของสัตว์ที่ขาดคุณธรรม เช่น ฆ่าสัตว์ด้วยกันเอง หรือทำร้ายมนุษย์ อาฆาตจองเวรซึ่งกันและกัน และลุ่มหลงในอบายมุขต่างๆ เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้เป็นสิ่งที่พึงละเว้นโดยเด็ดขาด (สมพงษ์ โอศรีสกุล, ๒๕๕๐ : ๑๗๔)

เมื่อเปรียบเทียบกับมนุษย์แล้ว จะเห็นได้ว่าสัตว์มีพฤติกรรมไม่ซับซ้อน เข้าใจง่าย เช่น ช้างรักลูกของตน สุนัขนั่งเฝ้าศพเพื่อน สุนัขให้ลูกแมวตีนมเป็นต้น ไม่แตกต่างกับพฤติกรรมที่พบเห็นในมนุษย์ พฤติกรรมเชิงศีลธรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นคุณค่าทางศีลธรรมอันเป็นคุณค่าภายในตัวของสัตว์เอง งานวิจัยหนึ่งชี้ให้เห็นว่า “สัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเกรวาทเป็นสิ่งที่มีความสถานะทางจริยธรรม เพราะสัตว์เป็นสิ่งที่มีความค่าภายในตัวเอง อันประกอบด้วย ๑) คุณค่าจากความสามารถในการกระทำความดี ๒) คุณค่าจากความดีที่ได้สั่งสมไว้ในอดีตชาติ และ ๓) คุณค่าจากความสามารถในการมีความรู้สึกสุข ทุกข์ และรักชีวิต” (เฉลิมวุฒิ วิจิตร, ๒๕๕๓ : ๓๖) พฤติกรรมเหล่านี้ของสัตว์เป็นพฤติกรรมที่มีคุณค่าทางศีลธรรม และเป็นเกณฑ์ตัดสินว่ามีหรือไม่มีคุณค่าทางศีลธรรม พฤติกรรมเชิงศีลธรรมนี้ทำให้สัตว์มีคุณค่าในตัวของมันเองเหมือนกับที่มนุษย์มี

สรุปว่า พระพุทธศาสนายอมรับว่าสัตว์มีพฤติกรรมเชิงศีลธรรม สัตว์มีคุณค่ามีความสามารถที่จะกระทำความ

ดีหรือไม่ดีก็ได้ มีความรู้สึกรักชีวิต ความสามารถอย่างนี้ไม่แตกต่างกับของมนุษย์ จึงทำให้ขอบเขตศีลธรรมของพระพุทธศาสนาครอบคลุมถึงสัตว์ด้วย ดังพุทธพจน์บทหนึ่งที่ว่า “สัตว์ทุกประเภทย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทุกประเภทย่อมหวาดกลัวความตาย...สัตว์ทุกประเภทย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์สัตว์ทุกประเภทย่อมรักชีวิตบุคคลนำตนเข้าไปเปรียบเทียบกับแล้ว ไม่ควรฆ่าเองไม่ควรใช้ให้คนอื่นฆ่า...ผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตนแต่กลับใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุขผู้นั้นตายไปแล้วย่อมไม่ได้รับความสุขเลยส่วนผู้ใดใฝ่หาความสุขเพื่อตนไม่ใช้ท่อนไม้ทำร้ายสัตว์ทั้งหลายผู้รักสุขผู้นั้นตายไปแล้วย่อมได้รับความสุข” (จุ.ธ. ๒๕/๑๒๙-๑๓๒/๗๒-๗๓)

๕. สถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

เมื่อกล่าวถึงสถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ หลักการเรื่องนี้ของพระพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏให้เห็นในหลายแห่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามีหลักเบญจศีล (ข้อปาณาติบาต) และมีหลักกรรม ซึ่งอาจตีความได้ว่า พระพุทธศาสนาให้สัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมและมีสิทธิที่พึงมีได้เนื่องจากพฤติกรรมบางอย่างของสัตว์มีลักษณะเชิงศีลธรรมแบบเดียวกับที่มนุษย์มีเป็นศีลธรรมสากลและสัตว์ก็อยู่ในวงศีลธรรมวงเดียวกับของมนุษย์ ดังที่สมภาร พรหมทา (๒๕๔๑ : ๓๖) กล่าวไว้ว่า

เดิมนั้นศีลห้าเป็นระบบศีลธรรมที่มีขอบเขตครอบคลุมไปถึงสัตว์ด้วย ในแง่ที่เป็นจริยธรรมส่วนบุคคล เนื้อหาของศีลห้านี้จะยังครอบคลุมตามความหมายเดิมชาวพุทธที่มุ่งทำความดีเพื่อก้าวไปหาเป้าหมายสูงสุดอันได้แก่ความพ้นทุกข์นั้น ย่อมเป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นที่มีสถานะต่ำกว่ามนุษย์ แม้ว่าโลกแห่งความเป็น

จริงมนุษย์ไม่เคยกำหนดกรอบทางความรับผิดชอบให้เอื้อมาถึงสัตว์เลยก็ตาม แต่ในแง่ที่เป็นจริยธรรมทางสังคมอันจะเป็นรากฐานของการตรากฎหมาย ศีลห้าจะครอบคลุมเฉพาะสังคมมนุษย์เท่านั้น แต่กฎข้อนี้ก็มีกรณียกเว้นในบางกรณีกล่าวคือ การละเมิดสัตว์อื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ก็สามารถมีได้ในกรณีที่การกระทำต่อสัตว์นั้นเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผล ยกตัวอย่างเช่นการฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารถือว่าเป็นการกระทำที่มีเหตุผลเพราะโครงสร้างทางชีวภาพของเราถูกออกแบบมาโดยธรรมชาติให้ต้องบริโภคเนื้อสัตว์ แต่การฆาตกรรมสัตว์เพื่อความสนุกสนาน การกระทำทารุณกรรมต่อสัตว์โดยไม่มีเหตุอันควรถือว่าเป็นการกระทำที่ไร้เหตุผลเพราะไม่สามารถอธิบายได้ว่ามีความจำเป็นอันใดจึงต้องกระทำการเช่นนั้น ขอให้สังเกตว่าในกรณีที่การฆาตกรรมสัตว์นั้นอธิบายได้ว่าเป็นการกระทำที่จำเป็นเช่น ชาวนาต้องใช้แรงงานวัวควายเพื่อไถนา อุตสาหกรรมด้านยาบางอย่างต้องใช้สัตว์ในการทดลอง เป็นต้น การกระทำประเภทนี้ตามหลักการละเมิดถือว่ามิใช่เหตุผลเพราะสามารถอธิบายถึงความจำเป็นได้

จะเห็นว่า สัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมอย่างแน่ชัด ข้ออ้างที่นำมาเป็นหลักฐานก็คือศีลธรรมในพระพุทธศาสนานั้นเอง ศีลข้อที่ ๑ คือการไม่ทำชีวิตของสัตว์อื่นให้ตกลงไป หรือการไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต การไม่เบียดเบียนก็คือความเมตตากรุณาต่อสัตว์ศีลข้อที่หนึ่งได้ขยายมาครอบคลุมถึงสัตว์ด้วย เมื่อพิจารณาจากลักษณะของ

ศีลธรรมที่เป็นการกระทำ (action) หรือเป็นพฤติกรรม (behavior) ทางด้านศีลธรรมของมนุษย์อาจต้องใช้เวลาในการพิจารณาโดยละเอียด และจะพบว่าพฤติกรรมบางอย่างของสัตว์หลายชนิดเข้าข่ายเป็นพฤติกรรมด้านศีลธรรม

นอกจากศีลข้อที่ ๑ แล้วพระพุทธศาสนายังยอมรับว่าในแง่สังฆธรรมสัตว์เป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติ เช่นเดียวกับมนุษย์ เป็นองค์ชีวิตร่วมกัน ย่อมมีทั้งส่วนที่เหมือนกันและแตกต่างกันไปตามมนุษย์และสัตว์ต่างก็เป็นองค์ร่วมแห่งชีวิตร่วมกัน มีหลักฐานที่เน้นย้ำถึงสถานภาพของสัตว์ดังนี้

๑) มนุษย์และสัตว์ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของสภาวะธรรมเดียวกัน ตกอยู่ภายใต้ความทุกข์ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้รู้จักทุกข์และการดับทุกข์ตามหลักไตรลักษณ์เหมือนกันบ้างอาจเคยเกิดเป็นญาติกันดังข้อความที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้นที่สุดเบื้องปลายไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชา กิดขวาง ถูกค้นหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไป...เมื่อเธอทั้งหลายเคยเกิดเป็นบิดา...เป็นมารดา...เป็นพี่น้องสาว...เป็นบุตร...เป็นโค...เป็นกระบือ...เป็นแกะ...เป็นแพะ...เป็นเนื้อ...เป็นสุกร...เป็นไก่...โดยกาลนานนี้มีใช้หาได้ง่าย” (ส.นิ. ๑๖/๑๓๖-๑๔๒/๒๒๖-๒๒๙)

๒) มนุษย์และสัตว์มีความเหมือนกันภายใต้องค์ร่วมแห่งชีวิตร่วมกัน (biosphere) นั่นคือ มนุษย์และสัตว์มีความเหมือนกันอย่างกว้างๆ ในแง่ของการมีร่างกาย มีเพศ มีจิตใจ มีลมหายใจ มีกินอาหาร มีที่หลบนอน ต้องการสืบพันธุ์ กลัวภัยและอยู่ในระบบธรรมชาติเดียวกันแต่สิ่งที่ทำให้มนุษย์เหนือหรือแตกต่างกับสัตว์ก็คือ “ธรรมะ”

สรุปว่าสถานภาพทางศีลธรรมคือการยอมรับการดำรงอยู่ของสัตว์อื่นว่ามีศีลธรรมในระบบของพระพุทธศาสนา ได้แก่ เบญจศีลเบญจธรรมศีลข้อปาณาติบาตนั้นครอบคลุมขอบเขตมายังสัตว์ด้วยเหตุผลก็คือสัตว์นั้นมีความสามารถที่จะรู้สึกนึกคิด รักสุขเกลียดทุกข์ได้ และ

เป็นสิ่งมีชีวิตที่สามารถคิดได้ (ปัญญา) ระดับหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ก็เป็นสมาชิกของธรรมชาติและอยู่ได้ (คือ แก่ เจ็บ ตาย) กฎแห่งสังขธรรมเช่นเดียวกับมนุษย์เหตุผลนี้เป็นกรอบในการจัดสถานภาพทางศีลธรรมให้แก่สัตว์ ดังนั้น การทารุณกรรมต่อสัตว์หรือฆ่าสัตว์จึงเป็นการทำลายศีลข้อปาณาติบาตคือทำลายสถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์

๖. สิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่มีคำว่า “สิทธิ” แต่มีคำที่มีความหมายเดียวกับคำว่า “หน้าที่” สิทธิไม่ใช่เรื่องจำเป็นในปรัชญาพุทธศาสนา แต่เรื่องสิทธิ (ในความหมายว่า สิทธิตามธรรมชาติ สิทธิตามกฎหมายและสิทธิทางศีลธรรม) เข้าได้กับหน้าที่ ดังที่วัชรระ งามจิตระเจริญ (๒๕๕๔: ๑๔๒) กล่าวว่า “แม้ในทศนเรื่องสิทธิ (rights) ไม่ปรากฏในพุทธศาสนาโดยตรง และยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ในเชิงวิชาการ แต่ก็พอกล่าวได้ว่าแนวคิดบางส่วนของมโนทัศน์เรื่องสิทธิเข้ากันได้กับแนวคิดพระพุทธศาสนา...ศีลคือการให้สิทธิแก่ผู้อื่นนั่นเอง” คำว่า “หน้าที่” ในที่นี้หมายถึงหน้าที่ในทศ ๖ (วัชรระ งามจิตระเจริญ, ๒๕๕๔ : ๑๔๒) อีกประการหนึ่ง ภาษาไม่ใช่ประเด็นหลักหรืออุปสรรคที่จะตอบว่า พระพุทธศาสนามีหรือไม่มีสิทธิ สำคัญอยู่ที่เนื้อหาสาระและการใช้กรอบแนวคิดเป็นตัวตั้งในการอธิบายว่ามีสิ่งใดบ้างในคำสอนของพระพุทธศาสนาที่พอจะตรงกับสิทธิของสัตว์ของตะวันตกสิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทก็คือเรื่องศีลธรรมและกรรมซึ่งสนับสนุนสิทธิแก่สัตว์เพื่อปกป้องไม่ให้สัตว์ถูกละเมิด ชาวพุทธมีหลักในการปฏิบัติต่อสัตว์ทั้งหลาย อย่างเราใกล้ชิดกับช้าง อาศัยช้างทำประโยชน์มามาก ก็ไม่ควรไปรังแกมันหรือเวลานี้เราไม่จำเป็นต้องนำมาเป็นอาหารแล้ว เราควรแสดงเมตตา กรุณาได้เต็มที่ไม่นำมาเป็นเครื่องประดับ นี่ก็เป็นเรื่องการปฏิบัติอย่างน้อยในขั้นต้นคือถือศีล ๕ ข้อที่หนึ่งว่าเราจะไม่รังแกสัตว์ เราไม่ไปทำร้ายมันได้เพียงศีล ๕ ข้อที่ ๑ นี้ ก็ช่วย

รักษาสัตว์ได้มากมาย (พระธรรมปิฎก, ๒๕๔๒ : ๓๖-๓๗) ดังนั้น สิทธิของสัตว์ในทางพระพุทธศาสนาก็คือสิทธิในทางศีลธรรม ดังความเห็นของ สมภาร พรหมทา (๒๕๔๗ : ๑๖๓) ว่า

ถามว่าตามทัศนะของพุทธศาสนา สัตว์มี “สิทธิ” หรือไม่ คำตอบคือหาก คำว่าสิทธิในที่นี้หมายถึง คุณค่าในทางจริยธรรมบางอย่างก็อาจตอบได้ว่าพุทธศาสนายอมรับสัตว์ก็มีสิ่งนี้ เราอาจเรียกสิ่งนี้ว่า “สิทธิในทางศีลธรรม”(moral rights) เพราะสัตว์มีสิ่งนี้ การฆ่าสัตว์จึงถือว่าเป็นบาปตามทัศนะของพุทธศาสนา และในทางตรงกันข้าม การที่สัตว์ทำร้ายกันเองหรือมนุษย์ พุทธศาสนาก็ถือว่าเป็นบาปด้วย แม้ว่าพุทธศาสนาจะยอมรับว่าสัตว์นั้นมีปัญญาไม่เท่ามนุษย์ แต่ท้ายที่สุดแล้ว พุทธศาสนาก็ยอมรับว่าสัตว์นั้นมีปัญญาในบางระดับ การมีปัญญาในแง่หนึ่งก็คือการมีสำนึกในทางศีลธรรม ปัญญาจึงเป็นสิ่งที่มาคู่กับการเรียกร้องความรับผิดชอบในทางศีลธรรม

ปริชา ช่างขวัญเย็น (๒๕๔๐ : ๑๗) เห็นว่า สัตว์ก็มีสิทธิในชีวิตของมัน การที่คนไม่ฆ่าสัตว์มิใช่เป็นความดีงามของคน แต่เป็นเพียงการไม่ละเมิดสิทธิในชีวิตของสัตว์ แต่ถ้าถามว่าสัตว์ด้วยกัน ตันไม้ด้วยกัน หรือสัตว์กับตันไม้ คิดถึงสิทธิของกันและกันหรือไม่ จะเห็นว่าไม่มีเลย และสัตว์ก็ไม่ต้องคิดถึงสิทธิของคน เหตุไรเล่าคนจึงจำเป็นต้องคิดถึงสิทธิของกันคน ตันไม้ สัตว์ หรือสิทธิของผู้อื่น มีอะไรเป็นข้อพิสูจน์ว่าสิทธิมีอยู่จริง ไม่มีข้อพิสูจน์ การที่คนเรายอมรับเรื่องสิทธิก็เพราะผลประโยชน์ที่จะเกิดจากการยอมรับเช่นนั้น หาใช่เพราะสิ่งนั้นมีอยู่จริงไม่

พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนที่เน้นด้านสิทธิ ๓ ด้าน คือ ด้านพุทธบัญญัติ ด้านเมตตา และด้านกฎแห่งกรรม อธิบายได้ว่า พระพุทธศาสนามองว่าสัตว์เป็นสิ่งมีชีวิตเช่นเดียวกับมนุษย์ และชาวพุทธต้องดูแลรักษาตามพุทธบัญญัติด้วยศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และศีล ๒๒๗ ด้วยความเมตตากรุณาช่วยเหลือสัตว์ที่ได้รับความทุกข์ทรมานและไม่รังแกสัตว์ เพราะฉะนั้น กรรมและวิบากกรรมจากการทรมานสัตว์และฆ่าสัตว์ จะทำให้เกิดผลไม่ดี คือมีโรคมากและอายุสั้น มนุษย์ไม่มีสิทธิทำลายธรรมชาติด้วยกัน เพราะทั้งมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ สิทธิในทางศีลธรรม ได้แก่

๖.๑ เบื้องหลังเบญจธรรมคือสิทธิของสัตว์

พระพุทธศาสนามองว่าทุกชีวิตในโลกนี้ ล้วนได้อัตภาพตามสายพันธุ์ที่ตนเองกำเนิดมา เช่น เกิดเป็นสุนัข เกิดเป็นกระปือ เกิดเป็นช้าง เป็นต้น เป็นสิทธิตามธรรมชาติที่จะต้องได้รับความเคารพ ไม่ควรถูกละเมิด สิทธิตามธรรมชาตินี้ขยายครอบคลุมได้ทั้งสิทธิในชีวิตของสัตว์ สิทธิในการดำรงชีวิต และสิทธิตามกฎหมายของสัตว์ที่ถูกบัญญัติขึ้น เป็นสิ่งที่เรียกร้องขึ้นเพื่อให้สัตว์ดำเนินชีวิตตามธรรมชาติของสัตว์ในระบบนิเวศวิทยาคำถามคือทำไมเราจึงไม่ควรละเมิดสิทธินี้ คำตอบคือธรรมชาติของสัตว์ทุกชนิดย่อมรักชีวิตตนเอง รักสุขเกลียดทุกข์ ไม่อยากถูกฆ่าหรือทำร้ายทั้งนั้น ดังเวฬุวเรยยสูตร เวฬุวารวรรค กล่าวไว้ว่า

พรหมณ์และคหบดีทั้งหลายธรรม
บรรยายที่ควรน้อมเข้ามาในตนเป็นอย่างไร
คืออริยสาวกในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็น
ดังนี้ว่าเราอยากเป็นอยู่ไม่อยากตายรัก
สุขเกลียดทุกข์ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเรา
ผู้อยากเป็นอยู่ไม่อยากตายรักสุขเกลียด
ทุกข์นั้นไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา

อนึ่งข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่นผู้อยาก
เป็นอยู่ไม่อยากจะรักสุขเกลียดทุกข์นั้นก็
ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่นสิ่งใด
ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเราสิ่งนั้นก็
ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่นสิ่งใด
ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเราเราจะนำ
สิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้อย่างไรอริยสาวก
นั้นพิจารณาอย่างนี้แล้วเป็นผู้เว้นขาดจาก
การฆ่าสัตว์เองด้วยชักชวนผู้อื่นให้งดเว้น
จากการฆ่าสัตว์ด้วยกล่าวสรรเสริญการ
งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วยกายสมาจารนี้
ของอริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธิ์ทั้ง ๓ ส่วน
ดังที่กล่าวมานี้

(ส.ม. ๑๙/๑๐๐๓/๕๐๒)

พระพุทธศาสนายายขอบเขตให้ศีลข้อ
ปาณาติบาตนี้เป็นสิทธิที่จะคุ้มครองแต่ละชีวิตของสัตว์
(มนุษย์) ตามสิทธิทางธรรมชาติด้วย ศีลปาณาติบาตจึง
เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่สุดของสัตว์ ฉะนั้น ศีลข้อปาณาติบาต
มุ่งหมายเพื่อคุ้มครองชีวิตคือให้สิทธิในชีวิตแก่สัตว์ด้วย
การสอนให้ไม่ปฏิบัติต่อกันในทางร้าย ไม่ว่าจะฆ่าหรือ
ทำทารุณกรรม ทำให้เดือดร้อน เพราะสัตว์ทั้งหลายก็
รักชีวิตของตนเช่นเดียวกับมนุษย์ไม่อยากจะทุกข์ทรมาน
อยากได้ความสุข นอกจากนี้ ศีลข้อที่ ๑ ยังมีเบญจธรรม
หนุนกัน เบญจธรรมคือหลักแห่งความเมตตากรุณาต่อ
สรรพสัตว์ เปรียบได้กับหลักสิทธิของสัตว์พระมหาจุฬาลง
กรณธรรม (๒๕๕๕ : ๓๓-๓๔) มองว่า พระพุทธศาสนาไม่
ยอมรับการเบียดเบียนบิดาทุรแบบแม้แต่ต่อตนเอง
ต่อผู้อื่น สัตว์อื่น ไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม ศีล ๕ เป็น
จริยธรรมพื้นฐานที่เรียกอีกอย่างว่า “มนุษยธรรม” ไม่ให้
มีการฆ่า และยังสอนให้มีเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ เดวิด

คินสลีย์ (๒๕๕๑ : ๑๙๐-๑๙๒) ชี้ให้เห็นความสำคัญของ
พุทธธรรมในด้านเมตตาและอหิงสาวา

แ่งคิดเรื่องราวทั้งสองนี้คือ ประการ
แรก พุทธศาสนาสอนให้คนบ่มเพาะความ
เมตตาแก่ความทุกข์ของชีวิตอื่นๆ และ
การดำรงชีวิตตามหลักอหิงสาในการ
กระทำทุกอย่างเพื่อไม่ไปเพิ่มความทุกข์
ให้มากขึ้น ผู้รู้แจ้งหรือผู้ที่จิตใจได้รับการ
บ่มเพาะมาดีแล้วย่อมรับรู้ความรู้สึก ความ
ทุกข์ยาก และแรงปรารถนาของชีวิตอื่นๆ
ได้อย่างประณีต พวกเขาจะสามารถขยาย
อาณาบริเวณแห่งจิตใจตนออกไปเป็นหนึ่ง
เดียวกับจิตใจของชีวิตอื่นๆ ได้ ประการที่
สอง ตามหลักการของอหิงสานั้น ความรู้สึก
ร่วมทุกข์พึงแผ่กว้างออกไปถึงสรรพชีวิต
บุคคลผู้มีความอ่อนโยนนั่นย่อมอ่อนโยน
กับทุกสิ่งและเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งปวง ไม่
จำเพาะเพียงชีวิตมนุษย์เท่านั้น

ปรีชา ช่างขวัญยืน (๒๕๕๐ : ๑๓-๒๐) ได้เทียบเคียง
สิทธิ (กฎหมาย) และเมตตาในพระพุทธศาสนา ปรีชามอง
ว่าเมตตานั่นย่อมดีกว่าสิทธิแน่นอน ด้วยเหตุผล คือ ๑) สิทธิ
เป็นวิถีทาง (means) ไปสู่จุดหมายอื่น มิใช่เป็นจุดหมาย
(end) ในตัวเอง จุดหมายของสิทธิซึ่งบุคคลอ้างมัก ได้แก่
ประโยชน์ของตนเอง ส่วนเมตตานั้นเกิดจากหลักการละ
ตัวเอง ๒) สิทธิเน้นรักษาและควบคุมได้ด้วยอำนาจรัฐคือ
กฎหมาย ๓) สิทธิเป็นความคิดที่จะแยกคนออกเป็นหน่วยๆ
แล้วสร้างขอบเขตให้ทุกคนอยู่แยกกัน ความเมตตานั่นไม่
ต้องการแยกคนออกจากกันแบบต่างคนต่างอยู่ แต่ช่วยให้
คนที่เหนือกว่าคอยดูแลผู้ที่ด้อยกว่า ไม่เอาัดเอาเปรียบ
แม้เมื่อทำได้อย่างถูกต้องกฎหมาย และจะช่วยผู้อื่นแม้ไม่มี

กฎหมายบังคับให้ช่วย ๔) สิทธิเป็นแนวความคิดเชิงลบ ส่วนเมตตาเป็นแนวความคิดเชิงบวก เช่น ถ้าอ้างว่าสัตว์มีสิทธิจะไม่ถูกทำลายชีวิตและรัฐออกกฎหมายห้ามเบียดเบียนสัตว์เพื่อรักษาสัตว์ไว้ คนก็จะไม่เบียดเบียนสัตว์ แต่คนก็จะไม่เอาใจใส่สัตว์ ไม่ช่วยเมื่อสัตว์ที่อยู่ในอันตรายหรือไม่ให้ทานแก่สัตว์ แต่ถ้าคนเรามีเมตตา การเบียดเบียนสัตว์ก็เป็นสิ่งที่ไม่ทำโดยอัตโนมัติ นอกจากนั้นเขายังช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สัตว์ ไม่เพียงเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์

พระพุทธศาสนาจึงเลือกเมตตามากกว่าสิทธิ เมตตาและกรุณาจะต้องนำมาใช้ควบคู่กันและการใช้นั้นต้องประกอบไปด้วยสติปัญญา คือรู้เท่าทัน และแสดงออกต่อสัตว์ บุคคลและสังคมอย่างเหมาะสม จึงจะพาให้สัตว์รอดปลอดภัย (พระธรรมโกศาจารย์, ๒๕๕๓ : ๒๓-๓๑) สรุปว่า กรุณาเป็นแบบฝึกหัดที่ทำหายปัญญาเพราะไม่เพียงอาศัยจิตเมตตาเท่านั้นยังต้องใช้สติปัญญาคอยระมัดระวังเข้าหากับสิ่งที่จะเกิดผลอย่างมหาศาลและไม่มีโทษผู้ที่ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์จึงเห็นค่าในคำสอนที่ลึกซึ้งและแยบคายนั้นตรงกับลักษณะพิเศษข้างต้นที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผลเป็นศาสนาของผู้ที่มีปัญญาและเมตตากรุณาเพราะยังปฏิบัติตามคำสอนยังเกิดปัญญาไปตามลำดับ

๖.๒ กรรมก็เป็นสิทธิในทางศีลธรรมของสัตว์

สิทธิตามธรรมชาติเป็นสิทธิที่ติดตัวมาแต่กำเนิดของสรรพสัตว์ (รวมมนุษย์ด้วย) สิทธิในทางศีลธรรมก็เป็นสิทธิที่ขยายมาจากสิทธิตามธรรมชาติ สิทธิทางกฎหมายก็ทำให้สิทธิเหล่านี้มีระดับที่เข้มข้นมากยิ่งขึ้นในแง่การได้รับการปฏิบัติจากผู้อื่นโดยคำนึงถึงสิทธิของกันและกัน สิทธิทางศีลธรรมก็เช่นเดียวกัน สัตว์ย่อมมีสิทธิทางศีลธรรมด้วย นอกจากระบบศีลจะเป็นสิทธิของสัตว์แล้วหลักเรื่องกรรมหรือกฎแห่งกรรมก็เป็นสิทธิอีกอย่างหนึ่งของสัตว์ด้วย เมื่อกล่าวถึงกฎแห่งศีลธรรมแล้วจะต้องมีกฎแห่งกรรมกำกับ

อยู่เสมอ ดังนั้น การกระทำของสัตว์สามารถตีความได้ว่าเป็นการกระทำสองด้านคือด้านดี (กุศลกรรม) และด้านไม่ดี (อกุศลกรรม) เห็นได้ชัดจากในคัมภีร์อรรถกถาชาดกดังได้กล่าวแล้วข้างต้น

มีประเด็นที่ควรทำความเข้าใจอยู่ ๒ ประเด็นคือ ๑) สัตว์ทำกรรมเอง และ ๒) มนุษย์เป็นผู้กระทำกรรมต่อสัตว์ เมื่อมนุษย์กระทำกรรมมนุษย์ก็ได้รับผลของกรรมนั้น ซึ่งสอดคล้องกับกฎแห่งกรรม ก็ควรพิจารณาสัตว์แบบเดียวกันด้วยมีตัวอย่างในอรรถกถาชาดกแสดงให้เห็นความคิดนี้อย่างชัดเจน เช่น กบฟังธรรมไปเกิดเป็นเทพบุตร ค้างคาวฟังธรรมไปเกิดเป็นเทวดา มนุษย์^๒ ทำกรรมไปเกิดเป็นสุนัข เป็นต้น นี่แสดงให้เห็นว่ากฎแห่งกรรมทำหน้าที่อย่างสอดคล้องกันทั้งในปัจจุบันและในอนาคต สมภาร^๓ พรหมทา (๒๕๔๗ : ๓๒-๓๓) ได้เสนอข้อพึงพิจารณาไว้ ๒ ประการ คือ ๑) ไม่สอดคล้องกับเรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา ๒) สัตว์มีพฤติกรรมทางศีลธรรมได้เช่นเดียวกับมนุษย์ดังนั้น สัตว์นั้นจะต้องรับผิดชอบผลการกระทำด้วย และมนุษย์ก็ต้องรับผิดชอบผลการกระทำต่อสัตว์ด้วยอย่างไม้อาจหลีกเลี่ยงได้

ในปัญจติเปยยาสูตรค สันยุตนิกาย มหาวรรค กล่าวถึงวัฏจักรการเกิดจากอภัพหนึ่งไปสู่อภัพหนึ่งเพราะผลแห่งการทำความกรรมหรือวิบากแห่งกรรม และหมายรวมถึงกรณีที่สัตว์ไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์นรกเปรต และสัตว์เดรัจฉานได้ เพราะเหตุแห่งมิจฉาทิฏฐิและการทำชั่วอยู่เสมอ ดังนี้

๑. ประเภทที่เลื่อนขึ้นจากสัตว์นรกขึ้นไปเป็นสัตว์เดรัจฉาน

๒. ประเภทที่เลื่อนขึ้นจากสัตว์ขึ้นไปเป็นมนุษย์

^๒ ชื่อโกตุหลิเก

^๓ คือ กาลหลังจากตายไปแล้ว

๓. ประเภทที่เลื่อนขึ้นจากสัตว์ขึ้นไปเป็นเทวดา เช่น ค้างคาวฟุ้งธรรมไปเกิดเป็นเทพบุตร ไก่ฟุ้งธรรมไปเกิดเป็นเทพบุตร ช้างและลิงที่อยู่ภูมิลำเนาพระพุทธรูปเจ้าในป่าใกล้หมู่บ้านปาลิไลยก์ไปเกิดเป็นเทพบุตร และงูเหลือมไปเกิดเป็นเทพบุตร เป็นต้น

๔. ประเภทที่ลดชั้นจากสัตว์ลงมาเป็นสัตว์นรก

๕. ประเภทที่ลดชั้นจากสัตว์ลงมาเป็นเปรต

๖. ประเภทที่ลดชั้นจากมนุษย์ลงมาเป็นสัตว์ เช่น นายโกตุหฺลิกะไปเกิดเป็นลูกสุนัขเพราะอริสา พระติสสะไปเกิดเป็นเส้นเพราะหวงจีวร เป็นต้น

๗. ประเภทที่ลดชั้นจากเทวดาหรือพรหมลงมาเป็นสัตว์ (ส.ม. ๑๙/๑๑๗๒-๑๒๐๑/๖๕๓-๖๕๗, ส.ม.อ. ๓๑/๕๐๒-๕๐๕)

ผลของกรรมที่จะได้รับมี ๒ ประการ คือ

๑. จำพวกสัตว์ร่างเล็ก ใช้ชีวิตตามสัญชาตญาณ มากกว่ามีสำนึกคิดอ่านไตร่ตรอง รูปชีวิตแบบนี้ถือกำเนิดด้วยอำนาจกรรมชั่วที่กระทำโดยไม่ยับยั้งชั่งใจ สักแต่คิดว่าใครๆ เขาก็ทำกัน หรือแม้เมื่อทำดีก็ด้วยกำลังใจที่อ่อนแอ ไม่เป็นตัวของตัวเองในการประกอบบุญกุศล ต้องรอคนชักจูงหรือคอยแนะนำคอยจูงจึงจะยอมทำแบบเสียไม่ได้

๒. จำพวกสัตว์ร่างใหญ่ มีความคิดอ่านหรือสติปัญญาพอตัว มีลักษณะอุปนิสัยแบบมนุษย์ติดอยู่บ้าง รูปชีวิตแบบนี้ถือกำเนิดด้วยอำนาจกรรมชั่วที่กระทำแบบยับยั้งใจได้บ้าง อยากปรับปรุงนิสัยใจคออยู่บ้าง เสียแต่แพ้กิเลส ยอมประกอบกรรมชั่วอยู่เรื่อยๆ มากกว่าทำบุญมาดี มีกำลังใจเข้มแข็ง ไม่ต้องผลักดันมากคือทำดีด้วยตนเองบ้าง (ดังตฤณ, ๒๕๔๙ : ๗๙-๘๐)

เมื่อสัตว์ได้กระทำความใดกรรมหนึ่งไว้ จะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำนั้นด้วย ทั้งที่เป็นกรรมดีและกรรมชั่ว เหมือนกับมนุษย์ เมื่อละเมิดศีล ๕ หรือทำทารุณกรรมต่อสัตว์ก็ต้องรับผิดชอบผลการกระทำโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงพ้น กฎแห่งกรรมจึงเที่ยงแท้มากกว่ากฎหมาย พระพุทธเจ้าจึง

ทรงสอนให้พยายามรักษาศีลให้อย่างมั่นคง เพราะการทำร้ายเบียดเบียนสัตว์ย่อมให้ผลเลวร้ายแก่ผู้กระทำความผิดทั้งในชาตินี้และชาติหน้าดังมีพุทธพจน์รับรองว่า “สัตว์นรกเหล่านี้เคยเป็นผู้ฆ่าแพะ ฆ่าสุกร ฆ่าปลา ครั้นฆ่าปศุสัตว์คือ กระบือ แพะ และแกะแล้วจึงวางบนเชียงเพื่อขายเลี้ยงชีพ สัตว์นรกเหล่านั้นทำบาปแล้วจึงต้องถูกสับเป็นชิ้นๆ กองอยู่” (ขุ.ชา. ๒๘/๔๘๐/๒๕๖)

สรุปได้ว่า ตามหลักกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว กฎแห่งกรรมใช้ได้กับทั้งมนุษย์และสัตว์ไตร่ตรอง มีความสอดคล้องกับกฎศีลธรรม โดยโยงไปหาภาวะที่เกิดจากพฤติกรรมของสัตว์ได้แก่ รักตัวเอง รักผู้อื่น กลัวความเจ็บปวด กลัวตายทำให้สัตว์แสดงออกทางพฤติกรรมเป็นไปในทางปกป้องตนเองและปกป้องผู้อื่นด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ผลของการกระทำเป็นทั้งทางบวกและทางลบ และส่งผลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า กฎแห่งกรรมเป็นความรับผิดชอบต่อการกระทำกรรมของมนุษย์และสัตว์โดยให้ผลที่สอดคล้องกับการกระทำและขึ้นกับเหตุปัจจัยที่เหมาะสม สัตว์ได้รับสิทธิให้อยู่ร่วมกฎแห่งกรรม

๗. แนวทางปฏิบัติต่อสัตว์ในพระพุทธศาสนา เถรวาท

พระพุทธศาสนาเน้นที่เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหาและแก้ไขที่เหตุปัจจัยนั้นด้วยตัวของมนุษย์เอง ในการปฏิบัติต่อสัตว์พระพุทธศาสนาใช้หลักคำสอน วิธีการและการประยุกต์พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) สรุปวิธีการแก้ไขปัญหาแบบพุทธไว้ ๒ ประการ คือ ๑) เน้นหลักการ วิธีแก้ปัญหาแบบพุทธมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการ คือ แก้ที่เหตุปัจจัยอย่างหนึ่งและแก้ที่ฝีมือของมนุษย์อีกอย่างหนึ่ง ๒) เน้นคำสอน พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหทั้งด้านนอกด้านใน ทั้งทางสังคมและทางจิตใจ คือมีคำสอนชั้นศีลเป็นด้านนอก และชั้นจิตมีปัญญาเป็นด้านใน เนื้อหาคำสอนเน้นด้านแก้ปัญหาวางจิตใจมากกว่า

แก้ปัญหาทางสังคมหรือด้านภายนอกอย่างอื่น (พระพรหมคุณาภรณ์, ๒๕๔๙ : ๙๑๗-๙๑๙) พระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะพิเศษหลายประการ เช่น เน้นขันติธรรม (ความอดทน) อวิหิงสธรรม (การไม่เบียดเบียนต่อสัตว์) กรรมวาท (เน้นเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม) ให้ละเว้นชั่ว ทำดี และชำระจิตใจให้เมตตาและผ่องใสเนื่องด้วยเป็นต้น การเข้าใจหัวใจสำคัญและลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาจะทำให้เกิดศรัทธาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อเป็นคนที่ดีดี พุทธิ และทำดี เพื่อประโยชน์สุขของตนเอง สัตว์สังคม และระบบนิเวศการประยุกต์ใช้จึงเป็นเรื่องจำเป็นในสังคมปัจจุบันเพื่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุดกับทุกองค์กรหลักพุทธธรรมต่อไปนี้เป็นหลักที่เสนอไว้เพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติต่อสัตว์ ดังนี้

๗.๑ เพิ่มพูนสติปัญญา (wisdom)

หมายถึง ปลุกฝังด้านปัญญา มีปัญญาเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต เป็นชีวิตที่มีการศึกษา ใฝ่แสวงหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่างๆ อย่างทะลุปรุโปร่งรอบด้าน ความรู้ความฉลาดเป็นเรื่องที่ฝึกอบรมกันได้ ปัจเจกชนและสังคมที่ฉลาดแท้จริงต้องมีปัญญา ต้องขจัดปัญหาและรักษาความเจริญให้คงอยู่ ตลอดจนส่งเสริมให้เจริญยิ่งขึ้นไป การฝึกฝนและพัฒนาปัญญาจึงเป็นกระบวนการที่ต้องแสวงหาและพัฒนาให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น ช่วยเสริมสร้างวิธีคิดหรือปัญญาให้เจริญก้าวหน้ากลายเป็นคนที่รู้จักคิดเป็น รู้จักใช้ รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักสร้างสรรค์ ตามกระบวนการพัฒนาปัญญาในรูปแบบที่เป็นสัมมาทิฐิ และวิธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการ (อง.ทุก. ๒๐/๑๒๗/๑๑๕) การคิดตามรูปแบบของปัญญาภาวนานี้จะทำให้เข้าใจสัตว์ได้มากขึ้น คือ มองว่าสัตว์ก็มีสถานภาพในธรรมชาติ ในชีวิต และศีลธรรม สามารถนำมาฝึกให้ทำงานรับใช้มนุษย์เป็นสัตว์เลี้ยง เป็นเพื่อนใกล้ชิดมนุษย์ เป็นผู้ช่วยรักษาจิตใจมนุษย์ เป็นผู้ถูกบริโภคคือเป็นอาหารของมนุษย์ เป็นสัตว์ทดลองในอุตสาหกรรมยาและทดลองทางวิทยาศาสตร์

อื่นๆ ซึ่งไม่สามารถนำมามนุษย์มาทดลองได้ และนำมาฝึกเพื่อความบันเทิงของมนุษย์ เช่น ละครสัตว์ สวนสัตว์ เป็นต้น รวมทั้งนำสัตว์มาเป็นเป็นเครื่องประดับ เป็นหุ่นสต๊าฟเป็นเกมส์เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

๗.๒ มีจิตใจกอบด้วยเมตตากรุณา (loving-kindness and compassion)

จิตใจกอบด้วยเมตตากรุณา คือปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุขปรารถนาดีต่อกันและกัน (ที.ปา. ๑๑/๓๐๘/๒๘๐) เมตตา แปลว่า มีเยื่อใยต่อกัน มีไมตรีต่อกัน มีความปรารถนาดีต่อกัน เห็นอกเห็นใจกัน ห่วงประโยชน์เกื้อกูลต่อกัน โดยกว้างๆ แล้วพระพุทธองค์ทรงสอนให้เราไม่เมตตาต่อคน เทวดา อมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน รวมถึงสรรพพืช (สิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่มองไม่เห็น) สรรพสัตว์ (สิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่มองเห็น) ธรรมชาติ และสิ่งแหวดล้อม (พระมหาจุฬชัยวชิรเมธี, ๒๕๕๕ : ๑๐)

๗.๓ มีศีลธรรมปรับปรุงพฤติกรรม (Morality)

ศีล ๕ เป็นข้อกำหนดที่ต่ำที่สุดในทางศีลธรรมใช้ควบคุมกายและวาจาให้เรียบร้อยเป็นสิ่งจำเป็นในการอยู่ร่วมกันในสังคม ศีล ๕ มีประโยชน์หลายประการ ได้แก่ ๑) เป็นเกณฑ์ที่ดีสำหรับปัจเจกชน ๒) เป็นมาตรฐานของสังคม ๓) สร้างจิตสำนึกแห่งมโนธรรม (มนุษยธรรม) เป็นเกณฑ์ที่ช่วยขัดเกลาผู้คนและสังคมให้เป็นสังคมแห่งความเมตตา กรุณา และปัญญา (พระพรหมคุณาภรณ์, ๒๕๔๙ : ๑๘๗-๑๘๘) ระบบศีลธรรมในพระพุทธศาสนานั้นมีหลายระดับ ศีล ๕ เน้นความประพฤติด้านกายและวาจาของปัจเจกชนและสังคม ศีล ๕ จึงเป็นวินัยทั้งปัจเจกชนและสังคม (สมภาร พรหมทา, ๒๕๔๑ : ๓๓) การจัดระบบศีลธรรมให้เกิดดุลยภาพต่อทั้งปัจเจกชนและสังคมควรพิจารณาให้รอบคอบ โดยแบ่งเป็น ๑) ศีลธรรมสำหรับปัจเจกชน หมายถึง ศีลธรรมที่เป็นพื้นฐานชีวิต

ของปัจเจกชน เป็นหลักการฝึกหัดขัดเกลาตนเอง เป็นข้อกำหนดส่วนบุคคล ๒) ศีลธรรมสำหรับสังคม หมายถึง ศีลธรรมที่จะกลายเป็นมาตรฐานของสังคมหรือเป็นอุดมคติของสังคมในการกำหนดกฎหมายและเป็นตัววัดความประพฤติของคนในสังคม

๗.๔ หลักเลี้ยงและยุติการทารุณกรรมสัตว์

คือ มีจิตสำนึกที่จะไม่ประทุษร้ายสัตว์ ไม่ทรมาน ไม่เบียดเบียน ไม่ทารุณกรรมสัตว์ด้วยวิธีการต่างๆ ลด ละ เลิก การกระทำที่เป็นการเบียดเบียนสัตว์ เช่น ๑) ล้มเลิก การฆ่าสัตว์ ดักจับสัตว์ และผลิตภัณฑ์ที่ส่งเสริมกิจกรรม ๒) ไม่ทุบตีไม่ทำร้ายสัตว์ให้พิการ ๓) ไม่ทรมานสัตว์ เช่น ไม่ใช้งานหนักไม่กักขังจนขาดอิสรภาพ ไม่ขนส่งหรือผูกมัดสัตว์แล้วลากไปไม่เล่นสนุก และไม่นำสัตว์มาแข่งขัน หรือแสดงละครสัตว์โดยขาดเมตตากรุณา เป็นต้น

๗.๕ ต้องรู้จักให้สวัสดิภาพแก่สัตว์

เพื่อให้สัตว์จะได้อยู่อย่างปลอดภัย ไม่ต้องหวาดระแวง โดยเฉพาะคนเลี้ยงเลี้ยงดูสัตว์อย่างเหมาะสมเช่น มีกฎหมายที่ชัดเจนและสนับสนุนกฎศีลธรรม ให้บริการข้อมูลข่าวสารด้วยการประชาสัมพันธ์หรือโฆษณาเพื่อรณรงค์ให้สังคมรับรู้ถึงการทารุณกรรมและการมีส่วนร่วมในการป้องกันปัญหา สร้างเขตอภัยทาน สถานที่พักพิงสัตว์ มีหน่วยกู้ภัยสัตว์ สถานพยาบาลสัตว์หรือโรงพยาบาลสัตว์ ให้เพียงพอ จัดสวัสดิภาพในการขยายเผ่าพันธุ์ของสัตว์การแสวงหาอาหารในแหล่งที่อยู่อาศัย เป็นต้น

๗.๖ รู้จักประยุกต์ใช้ให้ได้ผล

คือ จะต้องรู้จักนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์เพื่อประโยชน์ของสัตว์และส่วนรวมเป็นหลัก เช่น ๑) การเลี้ยงสัตว์เลี้ยง ๒) การบริโภคเนื้อสัตว์ด้วยปัญญามากกว่าตัณหา ๓) การค้าขายสัตว์ ๔) การใช้ผลิตภัณฑ์ที่ได้จากสัตว์และ ๕) การใช้สัตว์ทดลอง เป็นต้น

ที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาเสนอหลักปฏิบัติต่อสัตว์ไว้หลายประการโดยใช้กรอบการภาวนาเป็นหลักในการดำเนินการปฏิบัติ สิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจให้มากก็คือตัวผู้ปฏิบัติเองมีหลักการอยู่แล้วจะต้องสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง ซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์สุขต่อผู้ปฏิบัติและต่อสัตว์ และทำให้ลดการทารุณกรรมสัตว์ได้เพราะผู้ปฏิบัติมีความรู้ความเข้าใจและสามารถปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมได้อย่างแท้จริง ซึ่งอาจเป็นทางเลือกหนึ่งที่ลงทุนน้อยแต่ได้ผลในการปฏิบัติมาก

๘. สรุป

สัตว์ทุกชนิดย่อมรักชีวิตของตน รักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ไม่อยากถูกทำร้ายหรือเข่นฆ่าอย่างทารุณ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงคัดค้านการฆ่าและการทำทารุณกรรมสัตว์อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในคัมภีร์พระพุทธศาสนายืนยันหลักการเรื่องศีลข้อปาณาติบาตอย่างเด่นชัดและให้สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิแก่สัตว์อย่างชัดเจน ชาวพุทธจึงควรปฏิบัติต่อสัตว์ตามหลักศีลธรรมตามกำลังความสามารถและตามปัญญาที่มี รวมทั้งชวนเชิญกันปฏิบัติให้ถูกต้องด้วยการไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น มีจิตใจเมตตากรุณา เคารพรักชีวิตของสัตว์อื่น ไม่สนับสนุนการทำผิดศีลข้อปาณาติบาต ชักชวนให้ผู้อื่นกระทำความดีที่มีประโยชน์ต่อสัตว์ ให้รู้จักดำเนินชีวิตอย่างมีสติปัญญา เราก็จะปฏิบัติต่อสรรพสัตว์และสรรพสิ่งได้ด้วยตัวของเราเองด้วยหลักการง่ายๆ คือ

๑. เน้นปฏิบัติต่อสังคมและธรรมชาติด้วยการ

๑) ไม่มีเจตนาร้ายสัตว์หรือสิ่งที่มีชีวิตอื่น ๒) สร้างสรรค์สังคมแห่งการคิดเป็น ทำเป็น ใช้เป็น และแก้ไขเป็น ๓) ไม่ทารุณกรรมสัตว์ทุกชนิดทั้งสัตว์เลี้ยงและสัตว์เร่ร่อนและจัดสวัสดิภาพให้เหมาะสม ๔) มองเห็นธรรมชาติของสัตว์ทุกชนิดที่รักสุขเกลียดทุกข์เป็นองค์ร่วมในธรรมชาติ

เดียวกัน และ ๕) รัฐควรควบคุมดูแลสัตว์และกิจการเพื่อส่งเสริมและลดการทำทารุณกรรมต่อสัตว์

๒. เน้นการพัฒนาและปฏิบัติด้านปัจเจกบุคคล ด้วยการ ๑) รักษาศีลและเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม รักษาความสะอาดบริสุทธิ์ของจิตใจ ร่างกาย และสิ่งแวดล้อมให้ดี ๒) สร้างความมั่นคงด้านจิตใจและร่างกายด้วยวิธีการที่ถูกต้อง ๓) เสียสละความสะดวกสบายส่วนตัวเพื่อช่วยลดความทุกข์ของผู้อื่นโดยไม่หวังสิ่งใดเป็นการตอบแทน และ ๔) ดำเนินชีวิตในรูปแบบที่ประกอบด้วยสติปัญญาเรียบง่าย และบริโภคด้วยปัญญามากกว่าตัณหายึดทางสายกลางเป็นหลักดำเนินชีวิต

สังคมโลกปัจจุบันมีการแข่งขัน และแย่งชิงทรัพยากรต่างๆ อย่างสูง เป็นสังคมบริโภคนิยมหรือวัตถุนิยมอย่างยิ่ง ปัญญาจะทำให้รู้จักพอเพียง บริโภคแต่พออยู่พอกิน จึงจะเกิดประโยชน์สุขกับทุกฝ่ายการปฏิบัติต่อสัตว์ด้วยแนวทางแบบพุทธศาสนาเป็นการช่วยลดการทำทารุณกรรมต่อสัตว์ได้ แม้จะฆ่าสัตว์มาบริโภคก็ควรให้ได้รับความทรมานน้อยที่สุด ต้องปฏิบัติตามกรอบศีลธรรมเพื่อประโยชน์ของสัตว์และตนเองในโลกนี้และโลกหน้า ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บัณฑิตพึงศึกษาบุญที่ดีเลิศมีความสุขเป็นกว่าไรเทวานั้นคือพึงบำเพ็ญทานประพฤดิธรรมสมาธิ และเจริญเมตตาจิต...ย่อมเข้าถึงโลกที่เป็นสุขซึ่งไม่มีการเบียดเบียนกัน” (ขุ.อิติ. ๒๕/๒๒/๓๖๗)

บรรณานุกรม

- โกศล ช่อผกา. ๒๕๔๒. **พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (ศาสนาเปรียบเทียบ) บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล. / Chopaka, Koson. 1999. **A Buddhist Paradigm on Deep Ecology**. Master of Arts Thesis (Comparative Religion) Graduate School, Mahidol University.
- ขจิตพรณ อมรปาน. ๒๕๔๑. **การศึกษาความคิดจริยศาสตร์ตะวันตก พระพุทธศาสนา (เถรวาท) และนักวิทยาศาสตร์ไทยกับการใช้สัตว์ทดลอง**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต (จริยศาสตร์ศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหิดล. / Amornphan, Kajitphun. 1998. **A Study of Western Ethical Theories in Comparison with Theravada Buddhism and and Thai Scientists Attitudes on Animal Experimentation**. Master of Arts Thesis (Ethical Studies) Graduate School, Mahidol University.
- เจฟฟรี แมสสัน และซูซาน แมคคาร์ธี. ๒๕๔๖. **เมื่อช้างร้องไห้ เรื่องของชีวิตจิตใจสัตว์หลากหลายในโลกที่มีอารมณืความรู้สึกซึ่งมนุษย์สัมผัสได้**. วราพร สุรวดี, บรรณาธิการแปล. กรุงเทพฯ: คบไฟ. / Masson, Jeffrey and Mc Carthy, Susan. **When Elephants Weep: The Emotional Lives of Animals**. (translated into Thai)
- เฉลิมวุฒิ วิจิตร. ๒๕๕๓. **สถานะทางจริยธรรมของสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. / Wijit, Chalermwut. 2010. **The Moral Status of Animals in Theravada Buddhist Perspective**. Master of Arts Thesis in Philosophy Chulalongkorn University.
- ดังตฤณ. ๒๕๔๙. **เตรียมเสบียงไว้เลี้ยงตัว ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: DMG Books. / Dungtrin. 2006. **Treaimsabeaingwaileaingtue 2**. 9th reprinted. Bangkok: DMG Books.
- เดวิด คินส์ลีย์. ๒๕๕๑. **นิเวศวิทยากับศาสนา แปลโดย ลภาพรรณ ศุภมันตรา**. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา. / Kinsley, David. **Ecology and Religion**. (translated into Thai)
- เดวิด โรธเนเบิร์ก. ๒๕๔๘. **เจ็บหรือที่จะคิด? สนทนากับอาร์เนอ เนสส์**. แปลโดย อรวรรณ คูหเจริญ นาวายุทธ. กรุงเทพฯ: คบไฟ. / Rothenberg, David. **Is It Painful to Think? Conversations with Arne Naess** (translated into Thai)
- ทวีเกียรติ มีนะกนิษฐ. ๒๕๕๒. **ประมวลกฎหมายอาญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓. กรุงเทพฯ: ธรรมศาสตร์. / Meenakanit, Taweekiat. 2009. **The Criminal Code**. 23rd printing. Bangkok: Thammasart U.
- ธรรมโกศจารย์, พระ (ประยูร ธมฺมจิตโต). ๒๕๕๓. **ปัญญาต้องคู่กรุณาจึงจะพาชาติรอด**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Dharmakosajarn, Phra (Prayoon Dharmachitto). 2010. **Paññatong-koogarunajuengjapachatrod**. Bangkok: Mahachulalongkornrajvittalaya U.

- ธรรมปิฎก, พระ(ป.อ. ปยุตโต). ๒๕๔๒. **คนไทยกับสัตว์ป่า**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม. / Dharmapitok, Phra (Prayut Payutto). 1999. **Thai and Wild Life**. 2nd printing. Bangkok: Buddhaharm Foundation.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. ๒๕๔๐. **ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. / Changkwan-yuen, Preecha. 2003. **Thasanathangkanmuengkong Buddhasasana**. Bangkok: Chulalongkorn U.
- พรหมคุณาภรณ์, พระ (ป.อ. ปยุตโต). ๒๕๔๙. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: สหธรรมิก. / Promgunaporn, Phra (Prayut Payutto). 2006. **Buddhaharm**. 11 threprinted. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- พุทธทาสภิกขุ. ๒๕๔๘. **ปัญหาของมนุษย์**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ. / Buddhadasabhikkhu. 1995. **The Human Problem**. Bangkok: Sykhaphapcai.
- ภัทรพร สิริกาญจน. ๒๕๔๔. “คุณค่าชีวิตของสัตว์”. **วารสารราชบัณฑิตยสถาน**. ๒๖(๑): ๑๐-๑๒. / Sirikanchana, Pataraporn. 1991. “KhunkhaJivitkhong Sat.” **The Royal institute journal**. vol 26. (1): 10-12.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Mahachulalongkornrajavidyalaya. 1996. **Thai Tipitaka**. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๔๓. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย. / Mahamakut Buddhist University. 1990. **Thai Tipitaka with Atthakatha**. Bangkok: Mahamakut Buddhist University.
- วัชร งามจิตรเจริญ. ๒๕๔๗. **เอกสารประกอบการสอน วิชาปรัชญาการเมืองเบื้องต้น (ร. ๒๑๐)**. ภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. / Ngamchitcharoen, Watchara. 1994. **The Introduction to Political Philosophy, TheHandout**. Dep. Of Pilosophy, F. of Liberal Arts, Thammasat U.
- วิสุทธิ ไบไม้. ๒๕๕๓. **ธรรมชาติของสรรพสิ่ง การเข้าถึงความจริงทั้งหมด**. ประเวศ วะสี, บรรณาธิการ. นนทบุรี: กรีนปัญญาญาณ. / Baimai, Visut. 2010. **Nature of all Things: the Access to all Truth**. Nonthaburi: Green-Panya.
- วุฒิชัย วชิรเมธี, พระมหา. ๒๕๕๕. **อหิงสา มรรคสู่สันติภาพ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์. / Wuttichai Vajiramedhi, Phramaha. 2012. **Ahimsa: the Path to the Peace**. Bangkok: Mahavijjalaybhud-dhasetthasat.
- สเตฟาน ฮาร์ดิง. ๒๕๕๕. **กายาโลกที่มีชีวิต: วิทยาศาสตร์และการหยั่งรู้**. แปลโดย เขมลักษณ์ ดีประวัตติ. กรุงเทพฯ: สอนเงินมีมา. / Harding, Stefan. **Animate EarthScience, Intuition, and Gaia**. (translated into Thai)

- สมพงษ์ โอศรีสกุล, ๒๕๕๐. “พฤติกรรมของสัตว์ในชาดกภูฏกถา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์”, วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. / O-srisakun, Sompong. 2007. “Animal’ behavior in the BuddhishJataka Literature: an analytical study.” Master of Arts Department of Eastern Languages Graduate School Chulalongkorn U.
- สมภาร พรหมทา. ๒๕๔๗. **กิน: มุมมองของพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. / Promta, Somparn. 2003. **Eat: Buddhism View**. Khrongkanphoepraophonnganwichakan Khana Aksonrasat Chulalongkorn U.
- สมภาร พรหมทา. ๒๕๔๑. “ศีลธรรมกับกฎหมาย มุมมองพุทธศาสนา.” **วารสารพุทธศาสนศึกษา**. ๕(๒-๓): ๓-๕๗. / Promta, Somparn. 1997. “Morality and Law through Buddhist View.” **The Chulalongkorn Journal of Buddhist Studies**. Vol. 5 (2-3): 3-57.
- สมาคมป้องกันการทารุณสัตว์แห่งประเทศไทย [ออนไลน์]. (www.thaispca.org/v2/display/index.php) [๑๒ มีนาคม ๒๕๕๖].
- สมาคมพระคริสตธรรมไทย. ๒๕๔๙. **พระคริสตธรรมคัมภีร์ ไทย-อังกฤษ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: สมาคมพระคริสตธรรมไทย. / Thailand ible Society. 2006. **New Testament Thai-English**. 4th printing. Bangkok: Thailand ible Society.
- สมาคมพิทักษ์สัตว์ไทย [ออนไลน์]. (www.thaiaga.org/index.php) [๑๓ มีนาคม ๒๕๕๖].
- Bentham, Jeremy. 1989. AUtillitarian View. Cited in Regan,Tom and Singer,Peter. eds. 1989. **Animal Rights and Human Obligations**. 2nd ed. NJ: Englewood Cliffs.
- Regan, Tom and Singer,Peter, eds. 1989. **Animal Rights and Human Obligations**. 2nd ed. NJ: Englewood Cliffs.
- Singer,Peter. 2009. **Animal Liberation**. USA: Harper Collins Publishers.